

NUTQ FAOLIYATI TURLARINI O'RGANISH

Andijon davlat chet tillari insituti

Xorijiy til va adabiyoti Nemis tili yo'nalishi

402-guruh talabasi **Darmonqulova Mohinur**Ilmiy rahbar: **Qodirova Nargiza**

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq faoliyati tushunchasi, uning psixologik va ijtimoiy asoslari, shuningdek, asosiy turlari — gapirish, eshitish, o'qish va yozish haqida tahliliy yondashuvda fikr yuritilgan. Har bir faoliyat turi chuqur yoritilib, ularning o'zaro bog'liqligi va til o'rgatishdagi roli izohlangan. Nutq faoliyatining tilshunoslik, psixologiya va pedagogikadagi o'rni haqida ilmiy asoslangan mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, nutq faoliyati, gapirish, eshitish, o'qish, yozish, tilshunoslik, psixologiya, kommunikatsiya, muloqot.

Аннотация: В данной статье рассматривается понятие речевой деятельности, её психологические и социальные основы, а также основные виды: говорение, слушание, чтение и письмо. Подробно анализируется каждая форма речевой деятельности, освещается их взаимосвязь и значение в процессе обучения языку. Также рассматривается роль речевой деятельности в лингвистике, психологии и педагогике.

Ключевые слова: Речь, речевая деятельность, говорение, слушание, чтение, письмо, лингвистика, психология, коммуникация, общение.

Annotation: This article explores the concept of speech activity, its psychological and social foundations, and its main types: speaking, listening, reading, and writing. Each form of speech activity is thoroughly analyzed, with emphasis on their

interconnection and role in language learning. The study also highlights the importance of speech activity in linguistics, psychology, and pedagogy.

Keywords: Speech, speech activity, speaking, listening, reading, writing, linguistics, psychology, communication, interaction.

Nutq — insonning ijtimoiy-tarixiy faoliyati natijasida vujudga kelgan til vositalari orqali fikrini bayon etish jarayonidir. Nutq faoliyati esa insonning fikrlash va muloqot jarayonida tilni qo‘llashidir. Bu faoliyat til bilimiga asoslangan holda ro‘y beradi va inson tafakkuri, hissiyotlari, ijtimoiy mavqei bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Nutq faoliyati turlarini o‘rganish tilshunoslik, psixologiya, pedagogika va kommunikatsiya sohalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq faoliyati inson tafakkuri bilan bog‘liq bo‘lib, u tildan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Til – bu fikrni ifodalash vositasi bo‘lsa, nutq – bu til vositalarining bevosita qo‘llanilishidir. Nutq faoliyati og‘zaki yoki yozma shaklda bo‘lishi mumkin. Nutq jarayonida inson fikrini ifodalash, tushunish, baholash va javob qaytarish kabi psixik funksiyalarni bajargan bo‘ladi. Nutq faoliyati ikki asosiy yo‘nalishda yuzaga chiqadi: ekspressiv (fikrni ifodalovchi) va impressiv (boshqalar nutqini tushunishga qaratilgan) faoliyat. Har bir nutqiy faoliyatda ma’naviy-ruhiy, psixologik va madaniy omillar faol ishtirok etadi. Nutq faoliyatining asosiy turlari to‘rtga bo‘linadi: gapirish, eshitish, o‘qish, yozish

Gapirish – insonning og‘zaki ravishda fikrini bayon etish jarayonidir. Bu faoliyat davomida inson o‘zida mavjud bo‘lgan bilim, axborot va mulohazalarni boshqalarga yetkazadi. Gapirish faqat til bilimini emas, balki ijtimoiy-madaniy kompetensiyani ham talab etadi. Gapirish ikki shaklda namoyon bo‘ladi:

Monologik nutq – bir inson tomonidan uzluksiz ravishda ifodalangan nutq (leksiya, ma’ruza, bayon).

Dialogik nutq – ikki yoki undan ortiq shaxslar ishtirokidagi suhbat tarzidagi nutq (savol-javob, suhbat, munozara).

Monologik nutqda rejalilik, izchillik va mantiqiy bog‘liqlik kuchli bo‘lsa, dialogik nutqda esa tabiiylik, ekspromtlik va vaziyatga moslashuv muhim o‘rinni egallaydi.

Eshitish – bu boshqalar tomonidan ifoda etilgan nutqni qabul qilish va tushunish faoliyatidir. Bu jarayon faol aqliy jarayon bo‘lib, e‘tibor, xotira, diqqat va tajribaga tayanadi. Eshitish orqali inson boshqa odamlarning fikrini anglaydi, munosabat bildiradi va muloqotni davom ettiradi.

Eshitish faoliyati ham ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

Faol eshitish – suhbatdoshning fikrini tushunishga, unga munosabat bildirishga yo‘naltirilgan eshitish jarayoni.

Passiv eshitish – e‘tiborsizlik, qiziqishning yetishmasligi natijasida yuzaga kelgan, samarasiz eshitish shakli.

Faol eshitish kommunikatsiyaning eng muhim bosqichidir, chunki u faqat tinglash emas, balki tushunish va tahlil qilishni ham o‘z ichiga oladi.

O‘qish – yozma nutqni ko‘z orqali qabul qilish va tushunish jarayonidir. O‘qish orqali inson yozma matnni anglaydi, mazmunini tushunadi, fikr yuritadi. O‘qish faoliyatida quyidagi komponentlar ishtirok etadi:

Grafemalarni tanib olish

So‘z, gap va matnni anglash

Fikrni tahlil qilish

Baholash va xulosa chiqarish

O‘qish faqat bilim olish vositasi emas, balki shaxsiy rivojlanish, estetik zavq olish va madaniy yuksalish vositasi hamdir.

Yozish – fikrni yozma shaklda ifodalash faoliyatidir. Yozish nutqi yozuv vositalari orqali amalga oshadi va bu faoliyat ko‘plab psixologik, lingvistik hamda mantiqiy qobiliyatlarni talab qiladi. Yozma nutqni yaratishda inson maqsadni belgilaydi, reja tuzadi, matnni tuzadi, tahrir qiladi, yakuniy variantni ifodalaydi. Yozma nutq rasmiy, adabiy, ilmiy, badiiy yoki kundalik bo‘lishi mumkin. Har bir janr o‘ziga xos stilistik va mantiqiy qurilmani talab qiladi.

Nutq faoliyati turlari o‘zaro chambarchas bog‘liq. Masalan, gapirish faoliyati eshitish bilan birga boradi: inson gapirar ekan, suhbatdosh uning so‘zlarini eshitadi va javob qaytaradi. Yozish va o‘qish ham bir-birini to‘ldiradi: biri yozadi, boshqasi o‘qiydi. Shu bois til o‘rgatish jarayonida barcha to‘rt ko‘nikma – tinglab tushunish, o‘qish, gapirish va yozish birgalikda o‘rgatiladi.

Nutq faoliyati insonning psixik faoliyati bilan bog‘liq. Psixologlar fikricha, nutq – bu tafakkur mahsuli bo‘lib, idrok, xotira, e’tibor va hissiyotlar bilan bevosita bog‘liq. Nutq insonning ijtimoiy mavjudot ekanligining isboti sifatida ham qaraladi. Har bir jamiyatda til va nutq vositasida o‘zaro aloqa, axborot almashinuvi, madaniyat uzatish jarayonlari amalga oshadi. Nutq faqat lingvistik hodisa emas, balki sotsiokulturning asosiy vositasidir.

Xulosa qilib aytganda, nutq faoliyati inson tafakkurining ijtimoiy ko‘rinishi bo‘lib, u insonlar o‘rtasidagi muloqot, bilim almashinuvi, fikr ifodasi va tushunishga xizmat qiladi. Nutq faoliyati turli shakllarda – gapirish, eshitish, o‘qish va yozish orqali namoyon bo‘ladi va bu turlar o‘zaro uzviy bog‘liq hamda bir-birini to‘ldirib boradi. Har bir tur o‘ziga xos psixologik va lingvistik jarayonlarga tayanadi. Til o‘rganish, muloqot madaniyatini shakllantirish, ijtimoiy muhitda faol ishtirok etish uchun bu turdagi nutq ko‘nikmalarini chuqur o‘rganish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Nutq insonning nafaqat aqliy, balki madaniy va ruhiy salohiyatini ham namoyon etadi. Shuning uchun nutq faoliyatining turlarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, pedagogika va kommunikatsiya sohalarida ham dolzarb hisoblanadi.

Фойдаланилган адабиётлар ро'yxати:

Boboyev, A., & Jo'raev, A. (2004). Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O'qituvchi.

G'aniyeva, M. (2011). Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti.

Karimov, M. (2018). Psixolingvistika asoslari. Samarqand: SamDU nashriyoti.

Vygotskiy, L.S. (1982). Myshlenie i rech'. Moskva: Pedagogika.

O'zbek tili va adabiyoti darsliklari (2020–2023 yillar), O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi.